

Nemecký katolícky konvertita Adam Elsheimer a jeho vplyv na výtvarnú tvorbu

Branislav Krasnovský

16. februára 2024 ✝ Kultúra

K mojim obľúbeným barokovým maliarom, ktorý ovplyvnil aj tvorbu neskorších generácií európskych umelcov, patril aj nemecký rodák Adam Elsheimer (1578 – 1610). Elsheimer sa narodil v nemeckom Frankfurte nad Mohanom v rodine krajčírskeho majstra. Jeho rodný dom stál až do roku 1944, kedy však spojenecké bombardovanie zrovnalo so zemou takmer celý Frankfurt nad Mohanom a štvrť, v ktorej rodný dom Adama Elsheimera stál, ľahla popolom.

Svoje najlepšie roky umeleckého života strávil v Benátkach a v Ríme, kde aj konvertoval na katolicizmus. Práve v týchto dvoch mestách namaľoval svoje najznámejšie diela. Nebol však maliarom v klasickom slova zmysle, ktorý by maľoval na plátno – maľoval miniatúry a vytváral miniatúrne rytiny s rozmermi cca 20×40 cm a väčšinou na medený podklad. Jeho diela vychádzajú z biblickej a antickej tradície.

Adam Elsheimer umrel v depresiách a smútku vo veku 32 rokov, dokázal však výrazným spôsobom ovplyvniť nielen svojich súčasníkov, ale aj európskych maliarov ďalších storočí. Dokonca svojou tvorbou ovplyvnil aj dvoch holandských umeleckých veľikánov – Rembrandta a Rubensa.

Autoportrét Adama Elsheimera (vľavo), Útek Svätej rodiny do Egypta (vpravo)

zdroj: [wikimedia commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adam_Elsheimer_-_Self-Portrait.jpg)/koláž Christianitas.sk

Maliarske začiatky Adama Elsheimera sú spojené s nemeckým umelcom Filipom Uffenbachom (1566 – 1636), ktorý bol ovplyvnený tvorbou nemeckých renesančných veľikánov – Matthiasom Grünewaldom a Albrechtom Dürerom, on sám študoval u Grünewaldovho žiaka Adama Grimmera. Uffenbach tvoril aj pre katolícku Cirkev vo Frankfurte nad Mohanom, pre dominikánsky kostol vo Frankfurte nad Mohanom namaľoval v roku 1599 *Nanebovstúpenie Krista*; bol klasickým vzdelancom, ktorý sa vyznal v mechanike, geometrii, anatómii i astronómii a k poznaniu týchto prírodných vied inšpiroval aj Adama Elsheimera.

Po odchode z Frankfurtu nad Mohanom sa Adam Elsheimer vybral najprv do Štrasburgu, ktorý bol v tom čase významným alsaským nemeckým mestom. Tu pôsobil do roku 1596, odtiaľ sa dostal do Benátok, kde pôsobil od roku 1598 u ďalšieho nemeckého maliarskeho majstra Johanna Rottenhammera, patriaceho do skupiny prvých významnejších nemeckých a holandských maliarov a rytcov na Apeninskom polostrove.

Rottenhammerov a Uffenbachov vplyv na ranú tvorbu Adama Elsheimera je viac ako zrejmý.

Práve v Benátkach vytvoril Elsheimer svoje známe miniatúry *Svätá rodina so sv. Jánom Krstiteľom*, *Krst Ježiša Krista* (dnes v Národnej galérii v Londýne) a dielo *Svätá rodina* (des v Gemäldegalerie v Berlíne), ktoré sú dôkazom vplyvu známych benátskych maliarov Tintoretta a Veronesa na Elsheimerovu tvorbu. K ďalším dielam s biblickou tematikou patrí napríklad aj sťatie Holofernesa Juditou.

Zľava: *Sv. rodina so sv. Jánom Krstiteľom*, *Krst Ježiša Krista v rieke Jordán* a *Judita zabíja Holoferna*

zdroj: [wikimedia commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adam_Elsheimer_-_The_Holy_Family_-_WGA01619.jpg)/koláž Christianitas.sk

V roku 1600 odišiel Elsheimer z Benátok do Ríma, kde sa ho ujal Rottenhammerov priateľ, Johann Faber, pápežský lekár, botanik a zberateľ, ktorý už bol „naturalizovaným Rimanom“. Faber bol v tom čase uznávaným vedcom, kurátorom vatikánskej botanickej záhrady a pedagógom, ktorý prednášal v Ríme na univerzitách a v učených spolkoch prírodnej vedy.

V roku 1601 sa v Ríme zoznámil Elsheimer aj s Paulom Rubensom a jeho žiakom Davidom Teniersom starším a ďalším holandským maliarom Karlom van Manderom, ktorí tiež dlhšiu dobu žili a tvorili v Taliansku. Všetci okamžite vybadali Elsheimerov talent, no Elsheimerovi vyčítali jeho pomalosť v práci. Čoraz viac melanchólii a smútku podliehajúci Elsheimer trávil totiž veľkú časť dňa študovaním tvorby talianskych majstrov a v čase, keď ho kvárila depresia, nedokázal umelecky tvoriť.

Všetci sa však zhodli na tom, že Elsheimer mal výnimočnú vizuálnu pamäť a bol nesmierne dobrosrdečný. Samotný Rubens vysoko oceňoval Elsheimerove kompozície a bol uchvátený jeho obrazmi *Tobiáš a anjel* a *Obrátenie svätého Pavla* kvôli revolučnej koncepcii krajiny. Elsheimerovu tvorbu ocenili v Ríme aj tým, že prijali Elsheimera do prestížneho rímskeho umeleckého spolku *Accademia di San Luca*.

Obraz A. Elsheimera, *Tobiáš a anjel*

zdroj: [wikimedia commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adam_Elsheimer_-_Tobias_and_the_Angel_-_WGA01620.jpg)

Umelecký spolok – *Academia di San Luca* – či tiež prestížnu akadémiu, založil v roku 1593 známy Federico Zuccari a patronát nad akadémiou prebrali priamo pápeži, pričom pomenovanie po evanjelistovi svätom Lukášovi nie je náhodné. Vo vtedajšej dobe sa verilo, že evanjelista svätý Lukáš namaľoval aj prvý portrét Panny Márie. Členovia akadémie museli venovať akadémii jedno zo svojich diel. Elsheimer daroval akadémii svoj autoportrét – jediný obraz, ktorý namaľoval na plátne.

K ďalším významným členom tejto akadémie patrili neskôr aj Melozzo z Forli; Girolamo Muziano; Lorenzo Bernini; Francesco Borromini; Domenico Zampieri, známy pod pseudonymom Domenichino; Tiziano Vecelli či Paul Rubens. Mnoho významných talianskych barokových maliarov túžilo stať sa členmi tejto prestížnej akadémie, no nikdy sa im to nepodarilo. Akadémia existuje dodnes, avšak pôvodné historické sídlo vo via Bonella bolo v mussoliniovskom Taliansku v roku 1934 zbúrané kvôli výstavbe Via dell Impero a akadémiu presťahovali do Palazzo Carpegna, kde na troch poschodiach môžu návštevníci obdivovať nielen vystavené exponáty, ale kde sa nachádza aj bohatá akademická knižnica a poriadajú sa zaujímavé výstavy.

K Elsheimerovým blízkym priateľom v Ríme patrili aj flámsky maliar Paul Bril, ktorý bol tiež Elsheimerovým svedkom na svadbe v roku 1606 (Elsheimer sa oženil so škótskou rodáčkou Carolou Antoniou Stuart da Francoforte, s ktorou sa spoznal podľa niektorých prameňov ešte vo Frankfurte nad Mohanom; ich cesty sa načas rozišli, pretože sa vydala za Nicolasa de Breul, po smrti Elsheimera sa opäť pomerne rýchlo vydala). Práve Paul Bril, ktorý konvertoval z luteránstva na katolicizmus, priviedol Elsheimera ku katolíckej Cirkvi.

Vo svojej tvorbe Elsheimer preferoval námety z antickej mytológie a náboženské motívy. Jeho umelecké diela sú dnes roztrúsené po celom svete. Prekvapoval aj svojím výberom momentu na zobrazenie náboženských motívov – klasickým príkladom tejto skutočnosti je jeho dielo *Svätý Vavrinec sa pripravuje na mučenícku smrť*. Podľa viacerých znalcov umenia sa Rembrandt vo svojom diele *Kameňovanie svätého Štefana* inšpiroval práve Elsheimerovou staršou miniatúrou, rovnako ako Carlo Saraceni, ktorý bol nadšeným obdivovateľom Elsheimerových mytologických miniatúr, či Paul Rubens, ktorý vlastnil štyri Elsheimerove miniatúry a ako už bolo spomenuté, patrili k Elsheimerovým priateľom. Elsheimerovu tvorbu však negatívne ovplyvňoval jeho perfekcionizmus a zjavné sklony k depresii.

Sv. Vavrinec sa chystá na mučenícku smrť (vľavo), Kameňovanie sv. Štefana (vpravo)

zdroj: [wikimedia commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jusepe_de_Ribera_-_St._Lawrence_Preparing_for_Martyrdom_-_WGA01589.jpg)/koláž Christianitas.sk

Barokoví umelci obdivovali Elsheimera najmä z troch dôvodov. Jeho nočné scenérie boli veľmi originálne a úplne odlišné od Caravaggiovho „umenia šerosvitu“. U Elsheimera svetlo graduje jemne a najmenej osvetlené časti kompozície obsahujú ten najdôležitejší obsah. Kombinácia poetickej krajiny s veľkými postavami v popredí je od ranej renesancie vo výtvarnom umení nesmierne zriedkavá, bujná vegetácia však

evokuje atmosféru tajomna, ktorú neskôr vysoko ocenili napríklad Nicolas Poussin, ikona francúzskeho klasicizmu i anglickí portrétisti 18. storočia.

Elsheimera si veľmi obľúbili v 17. a 18. storočí práve Angličania; veľkú zbierku Elsheimerových miniatúr vlastnili anglický katolícky panovník Karol I., popravený v čase cromwellovského teroru či jeho blízky priateľ, vojvoda z Buckinghamu, tiež katolík, zavraždený kalvínskym puritánom Feltonom.

Odborníci tiež obdivujú v tvorbe Elsheimera syntézu talianskeho výtvarného barokového štýlu s nemeckou tradíciou. Mnohí sú presvedčení, že talent Elsheimera je väčší ako u väčšiny nizozemských maliarov prelomu 16. a 17. storočia, s výnimkou Rubensa. Podľa ich slov ide o najväčší nemecký talent od dôb Dürera. Jeho kompozície podčiarkujú dramatickosť udalosti a zaujmú svojou nekonvenčnosťou a odlišnosťou od „*bella figura*“ väčšiny talianskych umeleckých diel charakteristických pre renesanciu a baroko.

Osobne mám najradšej Elsheimerovú miniatúru *Útek Svätej rodiny do Egypta*. Elsheimer použil klasický motív svätého Jozefa vedúceho oslíka, na ktorom sedí Panna Mária s malým Ježiškom. Útek do Egypta je posledným dielom Elsheimera, namaľoval ho v roku 1609 a obraz visel podľa jeho súčasníkov v jeho spálni. Manželka Carola Antonia Stuart da Francoforte dlhšiu dobu nechcela obraz predať, požadovala veľký finančný obnos, všetci čakali, že z ceny postupne zľaví.

Adam Elsheimer, *Útek Sv. rodiny do Egypta*

zdroj: wikimedia commons

Motív úteku Svätej rodiny pred besniacim Herodesom patrí k pomerne často stváňovaným umeleckým motívom katolíckeho výtvarného umenia. Elsheimer však sústredil svoju pozornosť na kontrast svetla a tmy.

Nočné prostredie je verné biblickému opisu a temnota vytvára protichodné pocity intimity a strachu z budúcnosti a neznáma. Obraz núti diváka zamyslieť sa nad biblickou udalosťou a dramatickou atmosférou. Cesta do cudziny cez púšť, pravdepodobne v malej karaváne (bez ozbrojenej ochrany by sa pútnici ľahko mohli stať obeťou zbojníkov), za päťami Herodesovi kati, pričom cesta zo Svätej zeme do Egypta, kde žili v rímskej dobe izraelské enklávy trvala približne 3 týždne – to boli istotne veľmi náročné chvíle na psychiku Panny Márie a svätého Jozefa, ktorí spoločne chránili najcennejší poklad, Nášho Pána Ježiša Krista, pred snahou diabla zmariť jeho život za každú cenu.

Na obraze sú štyri zdroje svetla. Prvým je Mesiac na nočnom nebi, ktorý sa odráža od pokojnej vody. Druhým zdrojom je oheň pastierov, ku ktorým smeruje Svätá rodina. V strede kompozície je tretí zdroj svetla – to svätý Jozef drží fakľu, ktorá osvetľuje Pannu Máriu a malého Ježiška. A štvrtým, zaujímavým

zdrojom svetla, je Mliečna dráha a súhvezdia na oblohe, ktoré namaľoval Elsheimer pomerne presne – dominuje súhvezdie Veľkej medvedice, súhvezdie Lev s najjasnejšou hviezdou Regulus nad Svätou rodinou.

Časť kunsthistorikov tvrdí, že Elsheimer poznal Galileiho astronomickú tvorbu, vlastnil astronomický ďalekohľad a bol nadšeným amatérskym pozorovateľom nočnej oblohy. Mliečna dráha symbolizuje cestu do Neba, tento motív sa stáva známym práve od renesancie. Elsheimerova obloha už nie je len tmavým miestom, ale symbolom transcendentálneho priestoru.

Paul Rubens vo svojich pamätiach uviedol, že dielo *Útek Svätej rodiny do Egypta* nakoniec za veľkú sumu, 300 scudov, kúpil od vdovy holandský maliar a rytec Hendrick Goudt, pretože samotný Rubens nemohol v danom období, keď sa obraz predával, dať dohromady požadovanú sumu. Hendrick Goudt sa s obrazom o niekoľko mesiacov vrátil do Utrechtu. Elsheimerova tvorba ovplyvnila aj ďalších holandských rytcov, najmä Jana van de Veldeho. V 19. storočí Elsheimer inšpiroval aj mnohých severských klasicistických či romantických maliarov, a to najmä Caspara Davida Friedricha.

URL adresa článku: <http://christianitas.sk/nemecky-katolicky-konvertita-adam-elsheimer-a-jeho-vplyv-na-vytvarnu-tvorbu/>